

(Z)POWROTEM W POLSCE

PORADNIK DLA OSÓB WRACAJĄCYCH DO POLSKI

KINGA BIAŁEK, ANNA BOTSTRÖM, ANNA DOMARADZKA-LECH,
KAZIMIERA JAKACKA-MIKULSKA, AGNIESZKA MARIA KOWALSKA,
ALEKSANDRA MOŚCICKA, KATARZYNA TU

PUBLIKACJA OPRACOWANA W RAMACH PROJEKTU „(Z)POWROTEM W POLSCE” FUNDACJI STO POCIECH.
PROJEKT WSPÓŁFINANSOWANY W RAMACH SPRAWOWANIA OPIEKI SENATU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
NAD POLONIĄ I POLAKAMI ZA GRANICĄ.

WARSZAWA, 30 GRUDNIA 2016

Autorki:

Kinga Białek, Anna Botström, Anna Domaradzka-Lech, Kazimiera Jakacka-Mikulska, Agnieszka Maria Kowalska, Aleksandra Mościcka, Katarzyna Tu

Redakcja merytoryczna:

Kinga Białek

Fundacja Sto Pociach, Grupa Powroty

adres: 00-227 Warszawa, ul. Freta 20/24a

e-mail: powroty@stopociach.pl

strona WWW: www.stopociach.pl (zakładka „Dla dorosłych”)

FB: www.facebook.com/powrotyWarszawa

Warszawa, grudzień 2016

Wydanie I

Egzemplarz bezpłatny dostępny w wersji elektronicznej.

Publikacja (Z)Powrotem w Polsce jest dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 Polska. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorek. Utwór powstał w ramach projektu „(Z)Powrotem w Polsce” Fundacji Sto Pociach współfinansowanego w ramach sprawowania opieki Senatu Rzeczypospolitej Polskiej nad Polonią i Polakami za granicą. Zezwala się na dowolne wykorzystanie utworu, pod warunkiem zachowania ww. informacji, w tym informacji o stosowanej licencji, o posiadaczach praw oraz o współfinansowaniu utworu w ramach sprawowania opieki Senatu Rzeczypospolitej Polskiej nad Polonią i Polakami za granicą.

Spis treści

Wprowadzenie.....	4
I. Podsumowanie projektu.....	5
II. Powroty Polaków do kraju – krótka współczesna charakterystyka.....	7
III. Psychologiczne konsekwencje powrotu – szok kulturowy.....	8
a. Co to jest szok kulturowy i powrotny szok kulturowy?	8
b. Kto przeżywa powrotny szok kulturowy?	9
c. Fazy powrotnego szoku kulturowego:	9
d. Jak emocjonalnie wspierać dzieci i młodzież w trakcie powrotu?.....	10
IV. Wsparcie powrotu uczniów do polskiej szkoły.....	11
a. Polski system edukacji.....	11
b. Oferta szkół dla dzieci dwu- i wielojęzycznych – praktyka i teoria.....	12
c. Wsparcie edukacyjne przed i po przyjeździe – wskazówki dla rodziców.....	13
d. Wsparcie dziecka powracającego do szkoły – wskazówki dla nauczycieli.....	14
V. Dobre praktyki w przyjmowaniu uczniów nowoprzybyłych do systemu edukacji – model szwedzki.....	16
a. Obowiązujące prawo oraz kontekst migracyjny.	16
b. <i>Kartläggning</i> – jak sprawdzić wiedzę ucznia nowoprzybyłego?	17
c. <i>Studiehandledning</i> , czyli wsparcie w nauce w języku ojczystym.	19
d. Wyzwania na przyszłość.	19
VI. Aktywizacja zawodowa – doradztwo zawodowe dla powracających.	20
a. Wykorzystanie potencjału zawodowego po powrocie z zagranicy.....	20
b. Wsparcie zawodowe powracających w projekcie „(Z)Powrotem w Polsce”	21
c. Zwiększanie potencjału zawodowego – z doświadczeń Grupy Powroty.....	21
d. Korzyści dla pracownika i pracodawcy – efekt powrotu do Polski.....	23
Zakończenie	23

Wprowadzenie

Drogie Czytelniczki i drodzy Czytelnicy,

Oddajemy w Wasze ręce drugą z serii publikację dla Polek i Polaków powracających do Polski, opracowaną w ramach projektu „(Z)Powrotem w Polsce”. Cieszymy się, że po raz drugi w formie publikacji możemy podzielić się z Wami wskazówkami dotyczącymi tego, jak zadbać o siebie i najbliższych przed, w trakcie i po przyjeździe do Polski z emigracji. Dzielimy się z Wami naszymi doświadczeniami z powrotu do Polski oraz wiedzą ekspertów międzykulturowych, którzy ten powrót wspierają u osób doświadczających migracji powrotnych.

Celem publikacji jest przekazanie praktycznych porad dotyczących powrotu do Polski. Publikacja składa się z 6 rozdziałów. Dotyczą one kolejno:

- wprowadzenia do tematyki powrotów (rozdziały I-III, o potrzebie realizacji projektu, charakterystyce powrotów do Polski, powrotnym szoku kulturowym i psychologicznym radzeniu sobie z powrotem);
- wsparcia w edukacji dzieci powracających do polskiej szkoły (rozdział IV o praktycznych wskazówkach dla rodziców i nauczycieli oraz rozdział V będący opisem dobrych praktyk z zagranicy – przykład szwedzki);
- adaptacji zawodowej po powrocie do kraju (rozdział VI).

Naszym zdaniem, do osób przebywających za granicą i rozważających powrót do Polski, nie docierają rzetelne informacje o powrotowych realiach i sposobach pokonywania trudności związanych ze zmianą, jaką jest powrót do kraju. Liczymy, że działania przez nas przygotowane wypełnią tę lukę. Mamy nadzieję, że zawarte w publikacji informacje pozwolą zapewnić sobie i Waszym bliskim miękki lądowanie po powrocie do Polski.

Zespół projektu „(Z)Powrotem w Polsce”:

Kinga Białek, Anna Domaradzka-Lech,
Agnieszka Maria Kowalska,
Aleksandra Mościcka i Katarzyna Tu

I. Podsumowanie projektu.

Anna Domaradzka-Lech

Projekt „(Z)Powrotem w Polsce” miał na celu nawiązanie kontaktu z osobami, które wróciły do Polski po dłuższej lub krótszej emigracji oraz służyć wzmocnieniu więzi z Polską osób rozważających powrót do kraju. W projekcie został stworzony system wsparcia dla osób powracających i reemigrantów, w tym dzieci powracających i podejmujących naukę w polskich szkołach i przedszkolach, dzięki przeprowadzeniu 7 działań zaplanowanych w projekcie. Projekt jest kontynuacją projektu „(Z)Powrotem w Polsce” (2015 r.).

W ramach projektu przeprowadzono następujące działania:

- 1. Konsultacje** – w trakcie trwania projektu, od kwietnia do grudnia 2016 przeprowadzono 125 godzin bezpłatnych konsultacji dla osób rozważających powrót i tych, które powróciły do Polski. Każda osoba mogła skorzystać z konsultacji kilkakrotnie (z doświadczenia z poprzednich lat wynika, że pewne zagadnienia pojawiają się po pewnym czasie; warto także śledzić proces adaptacji osób powracających – pozwala to doskonalić warsztat i w kolejnych latach służyć reemigrantom większym doświadczeniem). Konsultacje prowadzono osobiście, poprzez Skype, e-mail i telefon.
- 2. Spotkania integracyjne** – w ciągu 9 miesięcy trwania projektu przeprowadzono pięć spotkań integracyjnych dla osób powracających. Cenną wartością spotkań było uczestnictwo osób, które wróciły niedawno, oraz tych, które wróciły kilka lat wcześniej. Dyskusje dotyczyły czasu spędzonego za granicą oraz radzeniem sobie po powrocie. Szczególnie cenna była wymiana doświadczeń odnośnie adaptacji dzieci w Polsce, w szkole, wśród rówieśników.
- 3. Szkolenia międzykulturowe dla dorosłych** – ważnym elementem naszego projektu były szkolenia międzykulturowe, na których omówiliśmy proces integracji środowiskowej, poznaliśmy metody radzenia sobie ze stresem, poznaliśmy naturalne procesy towarzyszące repatriacji i reemigracji. Zastanawialiśmy się też nad tożsamością dorosłych z doświadczeniem emigracyjnym oraz ich dzieci – jako dzieci dwujęzycznych i tzw. dzieci trzeciej kultury.
- 4. Szkolenie z doradztwa zawodowego** – czyli praktyczne warsztaty, dotyczące tego, jak wykorzystać swój potencjał przywieziony z zagranicy i znaleźć pracę najlepszą dla siebie, metody poszukiwania pracy, jak stworzyć swój własny networking, jak napisać dobre CV.
- 5. Ulotka informacyjna dla szkół i rodziców** – uaktualniliśmy treść ulotki, opisującej możliwości wsparcia dzieci powracających przez nauczycieli w szkole oraz działania projektu, jakie oferujemy dla osób powracających. Upowszechniliśmy ją wśród placówek oświatowych i rodziców.
- 6. Publikacja** – opracowana przez zespół projektu oraz zaproszonych specjalistów. Podsumowuje dotychczasową działalność, zwraca uwagę środowisk nauczycielskich na problemy związane z adaptacją rodzin powracających po pobycie za granicą.
- 7. Wizyta studyjna** – w maju 2016 odbyliśmy spotkania w Londynie, mające na celu poznanie potrzeb i wątpliwości Polaków, którzy rozważają powrót z emigracji. Nawiązaliśmy kontakt z wieloma placówkami w Wielkiej Brytanii, takimi jak ambasada, parafie, polskie szkoły i organizacje, które, oprócz informacji o naszym spotkaniu, zapoznałyśmy z naszą działalnością.

W projekt zaangażowane były następujące osoby:

- **Katarzyna Tu** – koordynatorka projektu, pedagog i działaczka społeczna; była prezes stowarzyszenia International Women's Association oraz konsultantka języka angielskiego w prywatnych szkołach w Tajchungu na Tajwanie w latach 2000-2011. Mieszkała 13 lat na Tajwanie i 10 lat w USA, gdzie pracowała jako menadżerka programów biznesowych i koordynatorka programów szkoleniowych dla Kriebler Institute w Waszyngtonie, D.C. Absolwentka University of Michigan, na kierunkach: psychologia, dziennikarstwo i marketing. Współzałożycielka Fundacji AZJA–Centrum Wymiany Kulturowej, asystentka kulturowa w Zespole Szkół Publicznych w Mrokowie (jęz. chiński) oraz koordynatorka pierwszej edycji projektu „(Z) Powrotem w Polsce”. Współzałożycielka Grupy Powroty w Fundacji Sto Pociech. Prywatnie żona Tajwańczyka oraz matka dwójki wielokulturowych nastolatków.
- **Kinga Białek** – ekspertka ds. merytorycznych, psycholog międzykulturowa, certyfikowana trenerka i konsultantka międzykulturowa, posiadająca ponad 16 letnie doświadczenie w pracy trenerskiej służącej rozwojowi kompetencji międzykulturowych. Wspiera w adaptacji kulturowej osoby migrujące: reemigrantów i ekspatów, obcokrajowców oraz Polaków współpracujących z osobami z innych kultur (m.in. menadżerów zespołów wielokulturowych, inwestorów zagranicznych, funkcjonariuszy Straży Granicznej RP). Prowadzi szkolenia m.in. dla: biznesu, administracji publicznej i organizacji międzynarodowych. Współautorka pierwszego w Polsce podręcznika dla trenerów międzykulturowych „Warsztaty kompetencji międzykulturowych dla trenerów”, redaktorka pierwszego poradnika dla osób powracających „(Z)Powrotem w Polsce”.
- **Aleksandra Mościcka** – ekspertka ds. powrotów i współpracy z Polonią, doradczyni personalna i zawodowa, rekruterka. Absolwentka zarządzania personelem w SGH. Ma ośmioletnie doświadczenie w pracy w agencji doradztwa personalnego, gdzie zajmowała się rekrutacją pracowników. W latach 2007–2011 mieszkała w Budapeszcie i współpracowała z Instytutem Polskim organizując integracyjne spotkania polonijne w bibliotece Instytutu. Zainicjowała i obecnie współtworzy Grupę Powroty w Fundacji Sto Pociech. W 2015 roku w projekcie „(Z)Powrotem w Polsce” odpowiadała za organizację spotkań integracyjnych, konsultacje powrotowe, rekrutację uczestników działań, współpracę z Polonią i kontakty z osobami powracającymi. W 2015 ukończyła podyplomowo “Job-coaching – doradztwo zawodowe i coaching kariery” w SWPS.
- **Agnieszka Maria Kowalska** – ekspertka ds. komunikacji i PR, specjalistka ds. marketingu i reklamy, absolwentka „Zarządzania i Marketingu” w SGH; certyfikowana w Londynie lektorka i trenerka języka angielskiego. Ma 10-letnie doświadczenie pracy w działach marketingu w międzynarodowych i polskich firmach. Od ponad 8 lat uczy języka angielskiego i przygotowuje do specjalistycznych egzaminów. Wielokrotna re-emigrantka: jako dziecko wychowywała się w Polsce i w USA. W latach 2003-2009 mieszkała z rodziną w Londynie, gdzie między innymi prowadziła zajęcia w Polskiej Szkole Przedmiotów Ojczystych im. M. Skłodowskiej-Curie w Putney. Od 2 lat zajmuje się również coachingiem kariery i kończy studia podyplomowe z doradztwa zawodowego. Związana z Grupą Powroty w Fundacji Sto Pociech.
- **Anna Domaradzka-Lech** – ekspertka ds. organizacyjnych, wykształcenia biolog i amerykanista, z zamiłowania organizatorka i wyszukiwacz informacji. Przez dziesięć lat zatrudniona w koncernie farmaceutycznym jako product manager. Matka trójki dzieci, które to zmotywowały ją do spełnienia swojego marzenia – otwarcia księgarni dla dzieci. W 2010 roku wyjechała z rodziną do Moskwy. W ciągu pięciu lat pobytu w Moskwie pracowała w zarządzie Międzynarodowego Klubu Kobiet, zrzeszającego około 400 kobiet różnych narodowości. Prowadziła grupę integracyjną dla międzynarodowych kobiet; współorganizowała comiesięczne spotkania grupy „Polki w Moskwie” oraz spotkania biznesowe dla Polek, współorganizowała bale Polonii, prowadziła kiermasz książki na spotkaniach w Ambasadzie Polskiej. Po powrocie do Polski doświadczyła trudności adaptacji swojej i trójki dzieci na trzech poziomach edukacji – studiów, liceum oraz szkoły podstawowej. Związana z Grupą Powroty w Fundacji Sto Pociech.

II. Powroty Polaków do kraju – krótka współczesna charakterystyka.

Kinga Białek

Polska jest krajem, który posiada wieloletnią historię i tradycję migracji. Polacy obecni są niemalże w każdym państwie na świecie, w wielu z nich tworząc liczne Polonie. Współcześnie ruchy migracyjne Polaków zyskują nowy charakter: wielu obywateli Polski decyduje się na powrót. Jak przyznaje wielu z nich, z Polski łatwo jest wyjechać, ale trudniej do Polski wrócić. Osoby powracające muszą odnaleźć się w nowej dla nich rzeczywistości i na nowo zdefiniować swoją kulturową tożsamość, często doświadczając licznych problemów adaptacyjnych, zawodowych i edukacyjnych w Polsce. Problemy te utrudniają funkcjonowanie w społeczeństwie; sprawiają, że rozpakowanie bagażu, z którym się wróciło, staje się niezwykle trudne. Wynika to między innymi z braku systemu wsparcia dla reemigrantów. Powrót do kraju trudno nazwać powrotem do domu.

Zjawisko reemigracji, choć coraz liczniejsze, wciąż pomijane jest w systemie prawnym czy edukacyjnym. Wiele można znaleźć informacji na temat rosnącej liczby ludzi wyjeżdżających z Polski, jednocześnie mało jest informacji o osobach powracających i o realiach ich powrotów. Według artykułu pt. „Emigracyjne tsunami¹”, w ciągu 2014 roku z kraju wyjechało pół miliona osób. Według danych GUS z 2013 roku z Polski po 2004 roku wyjechało ponad 2 mln osób, w tym w wieku 25-34 lat 726 tysięcy i 226 tysięcy dzieci poniżej 15 roku życia. Nieliczne są informacje na temat zjawiska reemigracji. Najświeższe dane, do których udało nam się dotrzeć, opublikowane przez prof. Krystynę Iglicką-Okólską (2013 r.) podają 299 tysięcy osób powracających do Polski po 2004 r. na przestrzeni 10 lat. Można zatem wnioskować, że każdego roku do Polski wraca około 30 tysięcy Polaków.

Migranci po akcesji 2004 roku Polski do UE są tą grupą, która wraca najczęściej. Jak wskazują doświadczenia Grupy Powroty w Fundacji Sto Pocięch, a także diagnoza Rządowego Programu Współpracy z Polonią i Polakami za granicą na lata 2015-2020, powroty do kraju, których skala pozostaje dotąd niewielka, dotyczą migrantów, którzy utrzymywali żywy kontakt z Polską. Są to osoby, które traktują wyjazd z Polski jako czasową okazję do edukacji czy zarobku, myśląc o powrocie po zrealizowaniu zaplanowanych celów. Posługują się językiem polskim, utożsamiają się z Polską i często ją odwiedzają. Mimo to, ich częste kontakty z Polską nie skutkują lepszym powrotem – oto wypowiedzi osób korzystających z oferty Grupy Powroty:

- *O moim powrocie można wiele opowiadać, głównie o dezorientacji i obcości, z jaką mnie ojczyzna na nowo przyjęła. (...) Trzeba rozmawiać o powrotach. Podziwiam rodziny, które rozmawiają o problemach powrotów, żeby innych to już nie spotykało i żeby nasz kraj nie był tak irracjonalnie nieprzyjazny ludziom migrującym.* (Magda, mieszkała w Wielkiej Brytanii w latach 2009–2012)
- *W „Powrotach” ludzi łączy ważne doświadczenie przeżycia dużego fragmentu życia w innym kraju, niż ten, w którym wychowali się, a następnie powrotu do domu. Do ponownego osuwania ludzi i miejsc, które okazują się nie tak „oczywiście oczywiste”. (...) Przywozimy ze sobą dzieci, nasze, a mimo to trochę ‘cudzoziemskie’.* (Ewa, mieszkała w Hiszpanii w latach 2005–2010)

¹ Źródło: Dziennik Gazeta Prawna, dostęp 11.02.2014 r.

Działania realizowane w Grupie Powroty, działającej przy Fundacji Sto Pociąg jako nieformalna grupa wspierająco-informacyjna, nastawione są na wypełnienie luki w systemie wsparcia dla osób powracających do kraju. Z oferty projektu „(Z)Powrotem w Polsce” korzystają przede wszystkim Polacy ekspatrianci powracający z migracji zarobkowych i edukacyjnych, z migracji po 2004 roku. Zdarza się, że na nasze spotkania przychodzą także Polacy, którzy wyemigrowali z Polski w latach 70’ lub 80’, a także repatrianci – osoby, których przodkowie zostali przymusowo deportowani na tereny przede wszystkim byłego Związku Radzieckiego. Charakterystyka grupy wydaje się odzwierciedlać charakter i statystykę współczesnych migracji powrotnych do Polski.

III. Psychologiczne konsekwencje powrotu – szok kulturowy.

Kinga Białek

Zmiana kraju, czy to w przypadku wyjazdu z kraju czy powrotu do kraju, jest procesem odbywającym się na różnych poziomach. Oprócz kwestii logistycznych i organizacyjnych potrzebnych do zrealizowania przed lub w trakcie wyjazdu bądź powrotu, ważnym elementem procesu zmiany kraju są wszystkie doświadczenia **na poziomie psychologicznym**. Aby lepiej przeżyć wyjazd na emigrację czy powrót z emigracji, warto zadbać o sferę emocjonalną, psychologiczną, aby doświadczenie migracji było potencjałem, a nie przeszkodą w samorealizacji.

a. Co to jest szok kulturowy i powrotny szok kulturowy?

Badania potwierdzają (Oberg, Ward, Bochner²), że doświadczenie kontaktu z inną kulturą wymaga przystosowania się. Proces ten jest trudny dla osoby, która w nim uczestniczy – zależy od wielu czynników i jest określany jako **szok kulturowy**. Po powrocie do kraju reemigranci przeżywają podobne problemy adaptacyjne jak za granicą, tym razem w kraju rodzinnym. Teorie **powrotnego szoku kulturowego** wskazują, iż przystosowanie się do rodzimej kultury jest równie trudne – a czasem nawet trudniejsze niż przystosowanie się do kultury obcej³. **Szok kulturowy** to zaburzenie psychicznego i fizycznego funkcjonowania człowieka wywoływane przedłużającym się kontaktem z odmienną kulturą. Powoduje on stan lęku i dezorientacji. Termin szok kulturowy odnosi się do fizycznej, psychicznej i społecznej sfery funkcjonowania człowieka. Określany również terminem **stresu akulturacyjnego**.

Zgodnie z badaniami psychologii międzykulturowej, każda osoba wyjeżdżająca za granicę przeżywa szok kulturowy (stres akulturacyjny). Każda osoba przebywająca za granicą dłużej niż miesiąc, przechodzi proces adaptacji do kultury kraju, w którym przyjdzie jej mieszkać, pracować, uczyć się. Proces ten zwany jest **akulturacją**.

Każda osoba, która wraca, przechodzi **proces readaptacji**. Adaptacja po powrocie do swojego kraju po dłuższej nieobecności – wydać by się mogło – nie powinna sprawiać problemów.

² cyt. za Ward, Bochner, Furnham, 2001

³ Storti, 1995

Badania nad **powrotnym szokiem kulturowym** nie potwierdzają tego stwierdzenia. Bagaż doświadczeń zdobytych w innej kulturze oraz zastane zmiany w dobrze znanym dotychczas domowym środowisku, tworzą sytuację niespodziewaną i trudną, prowadząc osobę powracającą do przeżywania trudności adaptacyjnych. Proces ten nazywany jest doświadczaniem powrotnego szoku kulturowego. Odbywa się między innymi w takich sferach, jak:

- społeczno-kulturowa (np. praca, relacje z rodziną i bliskimi, miejsce w społeczeństwie),
- psychologiczna (zmiana obrazu siebie, zmiana tożsamości kulturowej/narodowej, odkrywanie nowych potencjałów, weryfikacja motywacji i oczekiwań, itp.),
- fizyczna, cielesna (np. zmiana klimatu, zmiana flory bakteryjnej, zmiana pożywienia, itd.)

b. Kto przeżywa powrotny szok kulturowy?

Studenci, wolontariusze zagraniczni, personel wojskowy i medyczny, pracownicy misji humanitarnych, pracownicy biznesowi i naukowcy, misjonarze, ambasadorzy – wszyscy również z rodzinami. Każda osoba wyjeżdżająca za granicę nawet na kilka dni, narażona jest na przeżycie różnych zderzeń kulturowych, które wynikają z różnic kulturowych. Co ważne, aby doświadczyć zderzenia kultur, trzeba mieć kontakt z lokalną społecznością i kulturą, wchodzić w kontakt z miejscem i ludźmi, wśród których się przebywa. Wyjazdy typowo turystyczne w mniejszym stopniu narażają na przeżycie szoku kulturowego – stres związany ze zmianą jest mniejszy niż w przypadku wyjazdów o dłuższym charakterze. O szoku kulturowym możemy mówić, gdy osoba doświadcza nie tylko jednej, ale kilku różnych faz związanych z własną adaptacją za granicą.

c. Fazy powrotnego szoku kulturowego:

Badacze wyróżniają kilka **teorii** powrotnego szoku kulturowego:

- 1) **W** – powrotny szok kulturowy, jako ostatni etap szoku kulturowego
- 2) **U** – euforia po powrocie + utrata złudzeń + przystosowanie się + dobrostan psychiczny
- 3) **MW** – podobnie jak wyżej, jednak fizyczny powrót nie jest pożądany.

Proces adaptacji kulturowej i powrotnego szoku kulturowego to proces długotrwały. Dotyczy zarówno reemigranta, jak i całej jego rodziny. Dlatego ważne jest, aby można było w trakcie powrotu zadbać o sferę emocjonalną, psychologiczną. Emocje towarzyszące powrotom nie są łatwe, a jeśli nie zaopiekujemy się nimi, powrót do kraju może stać się dla nas **traumatycznym doświadczeniem**. Jednym ze sposobów radzenia sobie z adaptacją po powrocie jest szukanie **grup wsparcia** (które tworzą osoby z podobnymi doświadczeniami) bądź **warsztatów rozwojowych**, w trakcie których pod opieką specjalisty można przepracować swoje doświadczenie, podzielić się własnymi emocjami i uzyskać wsparcie psychiczne. Każde inne **wsparcie** ludzkie może być pomocne (rozmowa z przyjacielem, wsparcie przewodnika duchowego czy specjalisty, psychoterapeuty). Szczególnie ważne w powrotach są **dzieci i młodzież**, dla których trudności związane z powrotem mogą zaważyć na ich dalszym dobrostanie psychologicznym. Poniżej opisane są różne sposoby emocjonalnego przygotowania się na powrót u dzieci i młodzieży.

d. Jak emocjonalnie wspierać dzieci i młodzież w trakcie powrotu?

Dzieci i młodzież wymagają szczególnej uwagi w trakcie zmiany kraju. Z racji swojego wieku nie posiadają jeszcze takich **zdolności adaptacyjnych** jak dorośli. Warto wspierać dziecko w psychologicznym radzeniu sobie z doświadczeniem migracji. Poniżej znajdują się najważniejsze praktyczne wskazówki dotyczące emocjonalnego wsparcia, jakie dorośli mogą ofiarować swoim dzieciom i nastolatkom.

Wsparcie emocjonalne DZIECI	
Przed wyjazdem	Po przyjeździe
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Maksymalnie zapewnić bezpieczeństwo poprzez rutynę i przewidywalność; ▪ Zapewnić poczucie stabilności i kontynuacji (np. poprzez zaobserwowanie i przygotowanie do wyjazdu ulubionych książek, zabawek, potraw); ▪ O ile to możliwe, zaprezentować zdjęcia/filmy nowego domu, okolicy, szkoły; ▪ Przygotować na obecność nowych osób (np. nieznaną część rodziny, nowej niani); ▪ Być maksymalnie obecnym psychicznie i fizycznie, o stałych porach, bez nagłych zmian; ▪ Słuchać dziecka i pozwolić mu dzielić się swoim światem wewnętrznym. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Być blisko fizycznie i psychicznie; ▪ Starać się nie fundować dziecku kolejnych wyjazdów bądź rozłąki przez co najmniej 3 miesiące od przyjazdu; ▪ Postarać się zapewnić ulubione książki, zabawki, potrawy; ▪ Starać się nie okazywać przy dziecku frustracji, lęków czy stresu przeżywanego w związku z powrotem (dziecko to zawsze wyczuje), a jeśli się pojawią, to rozmawiać tak, aby zwiększyć dziecku poczucie bezpieczeństwa i jego własnej wartości.
Wsparcie emocjonalne NASTOLATKÓW	
Przed wyjazdem	Po przyjeździe
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Stworzyć warunki, aby nastolatek/nastolatka był/-a „na czasie” (prasa, muzyka, pop-kultura, stroje); ▪ Nauczyć syna/córkę przynajmniej jednej umiejętności, która będzie przydatna po przyjeździe (np. prawo jazdy, narty/rolki, kasowanie biletu, itp.); ▪ Poszukać podobnej rozmiarowo i programowo szkoły; ▪ Stworzyć możliwość celebracji pożegnań; ▪ Rozmawiać ☺ o tym, co powyżej, czyli o potrzebach i emocjach nastolatka/-ki. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Starać się znaleźć pozytywy w każdym aspekcie powrotu + pokazywać dobry przykład pozytywnego dorosłego; ▪ Być świadomym symptomów stresu i zauważać go u nastolatka, pomóc mu poradzić sobie ze stresem w konstruktywny sposób; ▪ Umożliwić kontakt zdalny z pozostawionymi w kraju emigracji rówieśnikami; ▪ Znaleźć tych, co mają podobne doświadczenia (np. zacząć gościć studentów zagranicznych); ▪ Zrobić listę pozytywów zagranicznego doświadczenia i wracać do niej. ▪ Rozmawiać ☺ <i>To, przez co przechodzisz, jest normalne. Nie umiem wczuć się do końca w twoje doświadczenie, ale w pełni je akceptuję.</i>

Bibliografia:

Storti, C. (1995). The art of coming home. Abilene: Intercultural Press.

Sussman, N. (2000). The dynamic nature of cultural identity throughout cultural transitions: Why home is not so sweet. W: *Personality and Social Psychology Review*, 4/4, 355- 373.

Ward, C., Bochner S., Furnham A. (2001). The psychology of culture shock. East Sussex: Routledge.

IV. Wsparcie powrotu uczniów do polskiej szkoły.

Anna Domaradzka-Lech, Agnieszka Maria Kowalska, Aleksandra Mościcka, Katarzyna Tu

Z doświadczeń Grupy Powroty wynika, że wiele problemów sprawia powrót uczniów z zagranicy do polskiej szkoły. Wychodząc naprzeciw, chcemy podzielić się praktykami, które pomogły naszym dzieciom szybciej włączyć się w edukację powszechną po powrocie do kraju.

a. Polski system edukacji.

Wielu rodziców po powrocie do kraju nie zawsze trafnie potrafi zorientować się w polskim systemie edukacji. Te sytuacje zdarzają się w przypadkach, kiedy rodzice dawno temu wyemigrowali z kraju, bądź w okresie ich nieobecności zaszły znaczące zmiany w systemie edukacji. Pragniemy przybliżyć system edukacji w Polsce, dołączając komentarz członkiń Grupy Powroty, wynikający z doświadczeń jako rodziców:

Polski system edukacji podzielony jest na następujące etapy⁴:

- przedszkole (dla dzieci w wieku 3–5/6 lat);
- szkoła podstawowa (6 klas; dla dzieci w wieku 6/7–11/12 lat);
- gimnazjum (3 klasy; dla dzieci w wieku 12/13 – 15/16 lat);
- szkoły ponadgimnazjalne (różnego typu, nauka w nich trwa 3 lub 4 lata).

W Polsce **szkołą publiczną** jest szkoła, która:

- zapewnia bezpłatne nauczanie w zakresie ramowych planów nauczania,
- przeprowadza rekrutację uczniów w oparciu o zasadę powszechnej dostępności,
- zatrudnia nauczycieli posiadających określone kwalifikacje.

Realizuje:

- programy nauczania uwzględniające podstawę programową kształcenia ogólnego, w przypadku liceum profilowanego – również podstawę programową kształcenia w profilach kształcenia ogólnozawodowego, a w przypadku szkoły prowadzącej kształcenie zawodowe – również podstawę programową kształcenia w danym zawodzie,
- ramowy plan nauczania,
- realizuje ustalone przez ministra właściwego do spraw oświaty zasady oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów.

Zgodnie z systemem oświaty, **szkoły niepubliczne** to:

- **Szkoły społeczne** (niepubliczne): finansowane przez rodziców lub stowarzyszenia, towarzystwa (lokalne, regionalne, międzynarodowe) lub fundacje o charakterze oświatowym, które są organem prowadzącym; utrzymują się z chętnego płaconego przez rodziców, z dotacji z budżetu państwa oraz innych źródeł. Realizują one programy nauczania zatwierdzone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, wzbogacone o treści programowe innych krajów. Językami wykładowymi w szkole są język polski, a we wielu placówkach również języki obce; niektóre szkoły społeczne oferują maturę międzynarodową.

⁴ Stan na 30 grudnia 2016 roku.

- **Szkoły prywatne** (niepubliczne) to szkoły założone przez osobę fizyczną lub osobę prawną niebędącą państwową ani samorządową osobą prawną; szkoły niepubliczne utrzymują się przede wszystkim z chętnego płaconego przez rodziców. Realizują one programy nauczania zatwierdzone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, wzbogacone o treści programowe innych krajów. Językami wykładowymi w szkole są język polski, a we wielu placówkach, również języki obce. Szkoły prywatne często oferują maturę międzynarodową.
- **Szkoły międzynarodowe** to szkoły prywatne (niepubliczne), które realizują programy nauczania zatwierdzone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, wzbogacone o treści programowe innego kraju lub całkowicie program edukacyjny innego kraju (brytyjski, amerykański, francuski lub niemiecki). Szkoły te utrzymują się przede wszystkim z chętnego płaconego przez rodziców, które w takich szkołach często sięga, w zależności od klasy, 50 – 60 tys. zł rocznie. Niektóre szkoły międzynarodowe oferują maturę międzynarodową.

b. Oferta szkół dla dzieci dwu- i wielojęzycznych – praktyka i teoria.

Szkoły publiczne zachęcają kandydatów **oddziałami dwujęzycznymi**, ale założenia takich oddziałów i realia, naszym zdaniem, często się mijają. Oddział dwujęzyczny to oddział szkolny, w którym nauczanie jest prowadzone w dwóch językach: polskim oraz obcym nowożytnym będącym drugim językiem nauczania. Prowadzone w dwóch językach są co najmniej dwa zajęcia edukacyjne, z wyjątkiem zajęć obejmujących język polski, część historii dotyczącą historii Polski i część geografii dotyczącą geografii Polski, w tym co najmniej jedno zajęcia edukacyjne wybrane spośród zajęć obejmujących: biologię, chemię, fizykę, część geografii odnoszącą się do geografii ogólnej, część historii odnoszącą się do historii powszechnej, matematykę lub spośród przedmiotów uzupełniających. Z naszych doświadczeń wynika, że w większości przypadków zajęć prowadzonych w drugim języku, szkoły w praktyce ograniczają się jedynie do wprowadzenia słownictwa przedmiotowego, a zajęcia są prowadzone w języku polskim.

Matura międzynarodowa (ang. International Baccalaureate Diploma Programme) to program oferowany obecnie w 38 szkołach w Polsce (szkoły publiczne i niepubliczne). Co roku do klas z maturą międzynarodową dostaje się w Polsce kilkuset absolwentów gimnazjów. Maturalny program IB trwa dwa lata, ale przyjętą praktyką jest cykl 3-letni, gdzie pierwszy rok to tzw. **klasa pre-IB**, gdzie realizowana jest polska podstawa programowa, a uczniowie są przygotowani do właściwego, dwuletniego programu. Większość uczniów przechodzi przez klasę pre-IB. Jeśli ktoś nie ukończył klasy pre-IB, droga do matury międzynarodowej nie jest jeszcze zamknięta.

Szkoły z klasami IB organizują otwarte nabory, jeśli dysponują wolnymi miejscami. Warunkiem udziału jest ukończenie pierwszej klasy liceum, zdanie egzaminów i przejście kwalifikacji. Każda szkoła ma swoje wymagania dotyczące przyjmowania uczniów do programu IB.

Szkoły publiczne oferujące maturę międzynarodową oraz szkoły niepubliczne, oferujące lub nie maturę IB, mają opinię elitarnych szkół w Polsce. Jednak z naszych doświadczeń wynika, iż nie powinno to być wytyczną w wyborze szkoły dla dzieci powracających.

c. Wsparcie edukacyjne przed i po przyjeździe – wskazówki dla rodziców.

PLAN DZIAŁAŃ PRZED POWROTEM

RODZICE	SZKOŁA
<ul style="list-style-type: none"> • Zapewnienie dziecku nauki w polskiej szkole sobotniej w kraju zamieszkania lub edukacji w języku polskim, również internetowo. • Zebranie informacji na temat szkół, czy dają one możliwość kontynuacji zainteresowań dziecka oraz skontaktowanie się z wybranymi szkołami z informacją o decyzji i przedstawienie sytuacji. • Przygotowanie dziecka na wyjazd z kraju zamieszkania na poziomie pełnej informacji o tym, co czeka je po powrocie do Polski (np. gdzie zamieszka rodzina) i włączenie dziecka w proces przeprowadzki – np. pakowanie, decyzja o zabraniiu wybranych rzeczy itp. • Przygotowanie na poziomie emocjonalnym (pożegnanie się z przyjaciółmi dziecka/klasą i miejscem; warto przygotować pamiętnik, np. zbiór zdjęć miejsc i grupy znajomych dziecka). • Przeprowadzenie wywiadu w miejscu, do którego przeprowadza się rodzina (np. wśród znajomych/ rodziny). • Zebranie odpowiednich dokumentów (paszport, akt urodzenia dziecka, książeczka zdrowia i szczepień, świadectwa, dyplomy i nagrody, prace dziecka). • Skontaktowanie się z organizacjami rządowymi i pozarządowymi wspierającymi powracających. • Zapewnienie dziecku nauki w polskiej szkole sobotniej / popołudniowej w kraju zamieszkania lub edukacji w języku polskim, również internetowo. 	<ul style="list-style-type: none"> • Jeżeli szkoła otrzymała informację o możliwym przybyciu dziecka powracającego, przeprowadzenie wywiadu z rodzicami dziecka na temat wcześniejszej edukacji, ustalenie zakresu materiału i poziomu kompetencji dziecka. • Zorganizowanie i przygotowanie zespołu nauczycieli i wychowawcy na przyjęcie dziecka (historia dziecka, doświadczenia edukacyjne, wprowadzenie do nowej grupy). • Przygotowanie strategii współpracy między nauczycielami różnych przedmiotów oraz rodzicami/opiekunami. • Zapoznanie się z odpowiednimi podstawami prawnymi ws. przyjmowania dzieci powracających/cudzoziemskich. • Zapoznanie się z systemem edukacyjnym kraju z którego przybywa dziecko (nauczenie się paru słów/zwrotów w obcym języku).

PLAN DZIAŁAŃ PO PRZYJEŹDZIE

RODZICE	SZKOŁA
<ul style="list-style-type: none"> • Odwiedzenie z dzieckiem nowej szkoły w celu wspólnego zapoznania się z miejscem, pracownikami i zasadami panującymi w szkole. • Spotkanie z Dyrekcją szkoły oraz wychowawcą i ustalenie sposobu pracy z dzieckiem oraz tego, co szkoła jest w stanie mu zapewnić. • Intensywna praca nad nadrobieniem / 	<ul style="list-style-type: none"> • Zapewnienie adaptacji nowego dziecka w szkole poprzez zapoznanie rodziny z budynkiem szkoły, pracownikami i zasadami panującymi w szkole. • Zorganizowanie i przygotowanie zespołu nauczycieli i wychowawcy na przyjęcie dziecka (historia dziecka, doświadczenia edukacyjne, wprowadzenie do nowej grupy). • Indywidualizacja nauczania i bycie uważnym na potrzeby dziecka (tłumaczenie prac domowych, sprawdzenie zrozumienia materiału, tłumaczenie zadań opisowych, tłumaczenie poleceń do sprawdzianów, zadawanie mniejszej partii opisowego materiału, dywersyfikowanie form przekazywania treści (oprócz tekstu pisanego i mówionego stosowanie materiałów wizualnych, obrazków, filmów, dźwięków).

wyrównaniem obowiązującego w szkole materiału edukacyjnego z różnych przedmiotów, w tym również z języka polskiego.

- Jeżeli są wskazania, prośba o skierowanie do poradni psychologiczno-pedagogicznej.
- Przygotowanie się na reakcje, jakie może przeżywać dziecko w związku ze zmianą miejsca zamieszkania, rola wsparcia rodziców.

- Przygotowanie klasy na przyjęcie nowego dziecka lub jeśli jest to początek roku, zadbanie o przedstawienie się dzieci / integrację klasy, bycie otwartym na różnice wynikające z pobytu dziecka w innej kulturze.
- Wypracowanie systemu wsparcia dla nowych dzieci poprzez zapewnienie rówieśniczych „asystentów / przewodników / pomocników”.
- Wspieranie nowych dzieci poprzez znalezienie ich silnych stron, dzięki którym mogą być w klasie postrzegane nie tylko jako słabe (np. pod względem znajomości języka polskiego), ale też jako posiadające jakieś inne ważne umiejętności, którymi mogą się podzielić z innymi uczniami w klasie (np. biegła znajomość języka obcego, kultury innego kraju, umożliwienie dziecku powracającemu opowiedzenia o kraju, z którego przyjechało, o jego doświadczeniach, o innym kraju oraz innym systemie edukacji).
- Upewnienie się czy szkolni pedagodzy i psychologzy posiadają wiedzę na temat reakcji psychologicznych dziecka na zmianę miejsca zamieszkania i zmianę kraju.
- Jeżeli rodzice wystąpią z prośbą – zorganizowanie spotkania z pedagogiem lub psychologiem szkolnym.
- Ustalenie zasad współpracy i komunikacji z rodzicami / opiekunami dziecka.
- Ewaluacja pracy szkoły i postępów w nauce dziecka.

d. Wsparcie dziecka powracającego do szkoły – wskazówki dla nauczycieli.

Dyrektor szkoły przyjmujący dziecko, które powróciło z zagranicy do polskiej szkoły, zobowiązany jest do przeprowadzenia diagnozy wstępnej, polegającej na wywiadzie z dzieckiem i jego opiekunami⁵. Z naszych doświadczeń wynika, że nie każda szkoła wie, o co warto w takim wywiadzie dopytać. Poniżej zamieszczamy przykładowe pytania do takiej diagnozy, oparte na doświadczeniach rodziców zrzeszonych w Grupie Powroty.

Historia edukacji dziecka:

Jeśli dziecko uczęszczało do szkół w innych krajach, prosimy o podanie:

1. Nazwa szkoły / szkół i kraj / kraje; daty uczęszczania do tej / tych szkoły / szkół (od-do);
2. W jakim języku / językach prowadzono lekcje?
3. Jakich przedmiotów dziecko uczyło się w szkole? Które przedmioty były lubiane / nie lubiane, sprawiały najczęściej kłopotów, były najłatwiejsze?
4. Jak dziecko było oceniane (system ocen, opisy, itp.)? Co oznaczają oceny na świadectwie? Jak należy je czytać?
5. Szczególne sukcesy edukacyjne odniesione przez dziecko?
6. Czy w szkole obowiązywały mundurki / inne ważne zasady typowe dla tej szkoły / kraju?
7. Jak uczeń się odnajdywał w poprzednich szkołach? Czy miał trudności w przestrzeganiu zasad szkolnych?
8. Czy dziecko uczyło się w polskiej szkole weekendowej, w tygodniu po zajęciach bądź czy uzupełniało polską podstawę programową w inny sposób?
9. Jakie są zainteresowania pozaszkolne dziecka? Na jakie zajęcia pozaszkolne dziecko uczęszczało?
10. Jak wyglądały relacje dziecka z rówieśnikami? Czy miało bliskich przyjaciół w szkole/poza szkołą?
11. Jak zniósł rozstanie z poprzednim miejscem zamieszkania, z przyjaciółmi, ze szkołą? Za czym / kim tęskni?

⁵ Zgodnie z polskim prawem, na przykład zgodnie z ustawą o systemie oświaty: www.isap.gov.pl

Umiejętności językowe dziecka:

1. Jaki jest język ojczysty dziecka? Jakie inne języki zna dziecko?
2. Jakim językiem dziecko posługiwało się w szkole / szkołach, do których uczęszczało za granicą?
3. W jakim stopniu posługuje się jęz. polskim? Czy dziecko uczyło się języka polskiego jako drugiego?
4. Język: _____ Mówi: _____ Czyta: _____ Pisze: _____.
5. Jakim językiem / językami dziecko posługuje się w domu? W jakim / jakich językach porozumiewa się ono z rodzicami? Czy w tym samym języku dziecko porozumiewa się z każdym z rodziców?

Dodatkowe pomocne pytania:

1. Charakter pobytu zagranicą (długość pobytu, ilość krajów, dodatkowe wsparcie edukacyjne, itp.)
2. Najważniejsze różnice kulturowe między krajem dotychczasowego pobytu dziecka o kulturą polską.
3. Ogólne zainteresowania ucznia, jego potencjały i jego mocne strony.
4. Czy jest jeszcze coś, o czym szkoła powinna wiedzieć?

Dodatkowe wsparcie dla uczniów powracających wynikające m.in. z prawa oświatowego⁶:

➤ dodatkowe lekcja języka polskiego➤ zajęcia wyrównawcze➤ pomoc nauczyciela = asystent kulturowy➤ specjalne potrzeby edukacyjne	➤ indywidualizacja w nauczaniu➤ diagnoza psychologiczna➤ współpraca międzysektorowa (partnerstwa)➤ oferta organizacji pozarządowych

Z doświadczeń Grupy Powroty wynika, że wielu rodziców decyduje się na **indywidualny tryb nauczania**, jako formy najbardziej odpowiadającej na potrzeby dzieci re-emigrujących. Poniżej opisane jest doświadczenie rodzica związanego Grupą Powroty, dotyczące skorzystania z indywidualnego trybu nauki jako formy wsparcia dla dziecka powracającego ze szkoły w systemie anglosaskim do polskiej szkoły podstawowej, z doskonałą znajomością języka angielskiego.

Indywidualny tryb nauczania dla dziecka re-emigrującego – z doświadczeń rodzica:

Poziom języka angielskiego.

*Dosyć często zdarza się, że dzieci powracające do polskiego system nauczania uczyły się poprzednio w brytyjskiej lub amerykańskiej szkole, lub innej placówce z wykładowym angielskim i w związku z tym ich **poziom języka angielskiego** jest na dużo wyższym poziomie niż rówieśników w polskiej szkole. Należy starannie sprawdzić poziom angielskiego w przyszłej klasie dziecka. Warto sobie zdać sprawę, jaki problem stanowi dla dzieci ta nierówność – nuda na lekcjach, potrzeba poprawiania wymowy rówieśników czy nauczycieli, demotywacja, niechęć do języka.*

Świadomość trudności wśród kadry nauczycielskiej.

*Jeżeli decydujemy się na polski, powszechny i publiczny system edukacji w Polsce, powinniśmy rozważyć przede wszystkim opcję, czy w przyszłej szkole dziecka/dzieci nie ma innego języka obcego do wyboru. Prawdopodobnie łatwiej będzie im nadgonić rok, czy nawet dwa, innego języka niż chodzić na lekcje z dziećmi o znacznie niższym poziomie języka angielskiego. Zawsze należy rozmawiać o tym z dyrekcją i nauczycielami języków obcych. Zarówno dyrekcja jak i nauczyciele, pedagodzy i psychologowie szkolni nie zawsze zdają sobie sprawę, jaką uciążliwość stanowi dla dziecka znającego biegle język angielski, dziecka niemal **dwujęzycznego**, uczęszczanie na obowiązkowe lekcje tego języka na dużo niższym dla niego poziomie.*

⁶ Formy wsparcia opisane są dodatkowo w **ulotce informacyjnej dla szkół i nauczycieli** (oraz rodziców), opracowanej i wydanej w ramach projektu „(Z)Powrotem w Polsce”, dostępnej w formie on-line do bezpłatnego pobrania na stronie www.stopocięch.pl (zakładka „Dla dorosłych”).

Możliwe rozwiązania szkolne.

Jest kilka możliwości, które warto rozważyć posyłając dziecko do szkoły z obowiązującym językiem angielskim. Przede wszystkim dziecku powracającemu z zagranicy przysługuje bezpłatnie **minimum 2 a maksimum 5 godzin języka polskiego jako obcego w tygodniu**, jako dodatkowe zajęcia – być może można zamienić lekcje angielskiego na lekcje polskiego. Ucznia obowiązuje cały program, który jego rówieśnicy przerabiają na lekcjach. Musi ten program mieć opanowany, odrobione zadania i zaliczone sprawdziany. Inną opcją jest zorganizowanie dodatkowych lekcji języka polskiego w szkole dla kilkorga dzieci na podobnym poziomie – będzie to prawdopodobnie odpłatne, ale i tak przy kilkorgu dzieciach, może być to znośny koszt, z dużą korzyścią dla dziecka.

Zgodnie z ustawą o systemie oświaty, możemy ubiegać się o **egzamin**, w trakcie którego uczeń zaliczy program danej klasy i będzie zwolniony z zajęć. Istnieje też możliwość wystąpienia o **indywidualny program nauczania (IPN)** lub o **indywidualny tok nauczania (ITN)** z jednego lub kilku przedmiotów. Indywidualny program nauczania uczeń może realizować z jednego, kilku lub wszystkich przedmiotów przewidzianych w szkolnym planie nauczania. Program ten umożliwi rozwijanie wiedzy ucznia w obszarach, w których wykazuje on wyższe od przeciętnych predyspozycje do nauki. Realizowany jest w czasie zajęć w szkole.

Indywidualny tok nauki uczeń może realizować w zakresie jednego, kilku, bądź wszystkich obowiązujących zajęć edukacyjnych, według innego systemu niż udział w obowiązkowych zajęciach przewidzianych dla danej klasy. Uczeń może uczęszczać na wybrane przedmioty danej klasy, klasę lub dwie wyżej, także w innej szkole. Może realizować program w całości lub w części we własnym zakresie. Może także w ciągu roku szkolnego realizować program nauczania z zakresu dwóch klas lub więcej.

Zgodnie z ww. ustawą, z **wnioskiem o udzielenie zezwolenia na indywidualny tok bądź program nauki** może wystąpić uczeń (niepełnoletni za zgodą rodziców), rodzice, wychowawca bądź nauczyciel przedmiotowy – za zgodą rodziców bądź pełnoletniego ucznia. Wniosek składa się do dyrektora szkoły za pośrednictwem wychowawcy klasy. Wychowawca dołącza do wniosku opinie o predyspozycjach, możliwościach i oczekiwaniach ucznia. Uzyskanie opinii wspiera **poradnia psychologiczno-pedagogiczna** opiekująca się daną placówką szkolną.

V. Dobre praktyki w przyjmowaniu uczniów nowoprzybyłych do systemu edukacji – model szwedzki.

Kazimiera Jakacka-Mikulska, Anna Botström

Związek Nauczycieli Polskich w Szwecji

a. Obowiązujące prawo oraz kontekst migracyjny.

Szwecja jest państwem prowadzącym szeroką **politykę imigracyjną**. W roku 2015 ubiegało się o azyl w Szwecji 162 tyś. imigrantów. Polityka imigracyjna Szwecji przez wiele lat była bardzo hojna, jednak gwałtowny napływ imigrantów wymusił w ostatnim czasie wprowadzenie drastycznych ograniczeń. Według danych statystycznych z 2015 roku, 16% wszystkich mieszkańców Szwecji to osoby urodzone poza Szwecją. W ostatnich latach najwięcej dzieci i młodzieży w wieku szkolnym przybywa do Szwecji z krajów objętych działaniami wojennymi, czyli przede wszystkim z Syrii, Eryterii, Afganistanu i Somalii. Osoby te, zazwyczaj ubiegające się o azyl, mają **prawo do nauki**. Adaptacja do szwedzkiego systemu edukacji nie jest procesem łatwym z różnych powodów. Duża grupa nowoprzybyłych to analfabeci lub osoby, które miały ograniczony dostęp do edukacji w kraju pochodzenia. Czynnikiem utrudniającym łatwe przejście do szwedzkiego systemu edukacji jest też **bariera kulturowa**.

Skolverket (urząd do spraw szkolnictwa) prowadzi **szeroką działalność informacyjną**, publikując informatory i broszury na temat szwedzkiego systemu edukacji w wielu językach, szczególnie tych najliczniej dziś reprezentowanych w grupie nowoprzybyłych uczniów. Są to języki: arabski, somalijski, afgański. Większość tych publikacji istnieje również w języku polskim, np. materiał filmowy: „Szkoła szwedzka dla nowoprzybyłych⁷”, czy „Film o szwedzkiej szkole⁸”. Nowym rozwijającym się obszarem wspierania edukacji uczniów nowoprzybyłych jest **nauczanie e-learningowe** oraz **platformy internetowe** oferujące wielojęzyczne materiały edukacyjne np. z matematyki, fizyki, chemii czy historii⁹. Każdy uczeń nowoprzybyły ma też prawo do uczestniczenia w **lekcjach języka ojczystego**, jeśli w danej gminie jest co najmniej pięcioro dzieci zgłaszających taki wniosek oraz odpowiedni nauczyciel.

Gwałtowny wzrost liczby osób nowoprzybyłych w ostatnich latach obciążył mocno szwedzki system edukacji. Wiele rozwiązań okazało się **niewystarczających**, co spowodowało konieczność uściślenia już istniejących, bądź wprowadzenia nowych przepisów prawnych, które obowiązują od stycznia 2016. Przede wszystkim zdefiniowano **pojęcie ucznia nowoprzybyłego**. W myśl najnowszych przepisów uczeń nowoprzybyły to ten, który przed podjęciem obowiązku szkolnego przebywał poza granicami Szwecji lub przyjechał do Szwecji w trakcie okresu obowiązkowej edukacji. Uczeń traci prawa należne nowoprzybytemu po czterech latach. Po tym okresie ma jednak wciąż prawo do dodatkowego wsparcia, jeśli istnieje taka potrzeba.

Przyjęto zasadę, że uczeń powinien być zapisany do docelowej, odpowiedniej dla niego klasy w ciągu dwóch miesięcy od przyjęcia do szkoły. Decyzję o tym jaka to będzie klasa (przygotowawcza czy zwykła, zgodna z wiekiem ucznia czy na niższym bądź wyższym poziomie) podejmuje dyrektor szkoły. Ustalono również, że uczeń może korzystać z nauki w klasie przygotowawczej maksymalnie przez dwa lata.

b. Kartläggning – jak sprawdzić wiedzę ucznia nowoprzybyłego?

Rysunek obrazujący szwedzki model diagnozowania wiedzy i umiejętności ucznia nowoprzybyłego.

Materiał diagnozujący wiedzę i umiejętności ucznia jest dostępny od

stycznia 2016, a już od kwietnia 2016 stał się materiałem obowiązującym we wszystkich szkołach. Według obecnie obowiązującego prawa każdy nowoprzybyły uczeń powinien być diagnozowany

⁷ Źródło: <http://www.omsvenskaskolan.se/polska/det-haer-aer-den-svenska-skolan/>

⁸ Źródło: <https://www.youtube.com/watch?v=bHgXF79ATUs>

⁹ Wymienić tu można www.inläsningtjänst.se, www.studi.se, www.webbmatte.se

jak najszybciej, nie później niż dwa miesiące po zapisaniu do szkoły. Trzeba jednak podkreślić, iż jest to jedynie wstępna diagnoza wiedzy i umiejętności, będąca podstawą dalszego kształcenia ucznia. Aby obraz umiejętności i wiedzy ucznia był wiarygodny, a późniejsze kształcenie ucznia dostosowane do jego potrzeb i możliwości, brane są pod uwagę zainteresowania i ogólne doświadczenie w różnych dziedzinach. Wyraźnym celem procesu weryfikacji wiedzy i umiejętności ucznia jest skupienie się na **mocnych stronach** oraz **potencjale ucznia**.

Proces diagnozy jest **trzyetapowy**, lecz jedynie dwa pierwsze etapy są obowiązkowe. Materiały będące podstawą procesu skonstruowane są w taki sposób, aby **diagnozowanie umiejętności** (*knowledge mapping*) odbywało się w formie rozmów z uczniem. Są to **rozmowy** trwające nie dłużej niż 70 minut, wliczając czas na tłumaczenie. Długość rozmowy jest regulowana i dostosowywana do wieku i możliwości ucznia. Etap pierwszy i drugi przewidują trzy takie rozmowy. Pierwsze spotkanie (etap 1) to wspólna rozmowa z uczniem i jego rodzicami / opiekunami, podczas której osoba diagnozująca koncentruje się na **doświadczeniach i umiejętnościach językowych dziecka** nabytych **w kraju ojczystym** oraz na jego **odczuciach i oczekiwaniach** w związku z rozpoczęciem nauki **w nowym kraju**. Pierwsze spotkanie to również doskonała okazja ku temu, by nawiązać pozytywny kontakt z uczniem, stworzyć dobry klimat pracy, który ułatwi przeprowadzenie kolejnych dwóch rozmów (etap 2) skupiających już się na umiejętności czytania i pisania (*litteracitet*) oraz umiejętności matematycznego myślenia (*numeracitet*).

*Rysunek będący podstawą rozmowy
diagnozującej umiejętność matematycznego
myślenia.*

Dobrze przeprowadzony **proces
diagnozowania** wiedzy i umiejętności

uwarunkowany jest wieloma **czynnikami**, do których między innymi należą:

- kompetentny nauczyciel przeprowadzający badanie;
- kompetentny tłumacz (w przypadku, gdy rozmowy te odbywają się przy pomocy tłumacza);
- gruntowne i solidne zapoznanie się z materiałami procesu diagnozy;
- umiejętność stworzenia „pozytywnej atmosfery” podczas rozmów diagnozujących;
- jasno określone struktury organizacyjne w jednostce odpowiedzialnej za sprawdzanie wiedzy ucznia (podział obowiązków, ramy czasowe).

Celem całego procesu jest **efektywne zdiagnozowanie wiedzy i umiejętności ucznia**, wychwycenie jego predyspozycji, mocnych stron i potencjału. Wyniki diagnozowania, czyli „**profil ucznia**” mają ułatwić nie tylko przypisanie ucznia do odpowiedniej klasy, ale również stanowić podstawę do dalszej nauki w szkole oraz do zainicjowania ewentualnych działań wspomagających, innymi słowy, stworzyć warunki niezbędne do jego **wszechstronnego rozwoju**.

c. *Studiehandledning*, czyli wsparcie w nauce w języku ojczystym.

Wsparcie w nauce w języku ojczystym jest formą szczególnej pomocy dla ucznia nowoprzybyłego. Uczeń ma prawo z niej skorzystać, a szkoła obowiązek zapewnić, jeśli istnieje ryzyko, że uczeń nie osiągnie wyznaczonych celów nauczania. Szwedzki system edukacyjny zakłada, że każdy nowoprzybyły uczeń posiada już pewną wiedzę oraz umiejętności szkolne. Tak więc ograniczanie się wyłącznie do nauki języka szwedzkiego w pierwszym etapie pobytu ucznia w szwedzkiej szkole, grozi zahamowaniem rozwoju w pozostałych przedmiotach szkolnych. Nauczyciel władający zarówno językiem ucznia, jak i językiem szwedzkim, współpracując z poszczególnymi nauczycielami przedmiotowymi oraz wychowawcą, pomaga uczniowi w zrozumieniu odpowiedniego zakresu materiału, wprowadza nowe pojęcia zarówno po polsku, jak i po szwedzku, tłumaczy trudniejsze zagadnienia.

Zintegrowanie nauki języka z nauką innych przedmiotów szkolnych polecane jest przez naukowców zajmujących się **wielojęzycznością**. Przyjmuje się, że uczeń nowoprzybyły potrzebuje od 2 do 8 lat, by opanować nowy język w sposób zadawalający, umożliwiający aktywne i samodzielne zdobywanie wiedzy (*Cognitive Academic Language Proficiency*). Dlatego **równoległa nauka języka z nauką pozostałych przedmiotów szkolnych** uważana jest za najbardziej efektywną. Organizowanie wsparcia w nauce w języku ojczystym jest nie lada wyzwaniem. Trudnością, często nie do pokonania, jest możliwość zatrudnienia nauczycieli dwujęzycznych będących jednocześnie „przedmiotowcami”.

d. Wyzwania na przyszłość.

Szwedzki system edukacji, będący elementem wewnętrznej debaty i walki politycznej, jest w ostatnich latach mocno krytykowany w Szwecji. Główne zarzuty dotyczą słabych rezultatów w międzynarodowych badaniach PISA oraz zwiększającej się liczby uczniów niespełniających warunków formalnych koniecznych do rozpoczęcia edukacji na poziomie średnim. Wyzwaniem w praktyce przyjmowania uczniów nowoprzybyłych jest dostęp do wielojęzycznej edukacji. Uczniowie w szwedzkich szkołach mówią w około 150 językach. Nie ma w praktyce żadnych rozwiązań ułatwiających „zaliczanie” przedmiotów w języku innym niż szwedzki, choć takie próby były podejmowane.

W Szwecji dyskutuje się intensywnie nie tylko nad nowymi rozwiązaniami dotyczącymi systemu szkolnego, ale również nad rozwojem metod nauczania, które odpowiadałyby potrzebom uczniów nowoprzybyłych. Stąd postulat nauczania, które kładłoby większy nacisk na pracę z tekstem przez rozwijanie umiejętności rozumienia i analizy tekstu i pojęć, wyszukiwanie słów kluczowych, charakterystycznych dla danego przedmiotu (*språkutvecklande arbetsätt*).

Na lata 2016-2019 przeznaczono dodatkowe środki finansowe na usprawnienie i podniesienie jakości oferty edukacyjnej skierowanej do uczniów nowoprzybyłych. Chodzi tu przede wszystkim o szkolenia i pomoc w zakresie przyjmowania uczniów nowoprzybyłych, weryfikowanie i ocenę wiedzy uzyskanej w kraju pochodzenia, organizowanie edukacji nowoprzybyłych w lokalnym systemie edukacji.

Myślą przewodnią szwedzkiego systemu edukacyjnego jest **wszehstronny rozwój każdego ucznia na miarę jego możliwości**. Osiągnięcie tego celu wymaga po pierwsze dostosowania do potrzeb i możliwości ucznia, po drugie dążenia do ciągłego poszukiwania rozwiązań indywidualnych. Jest to zgodne z socjo-kulturową perspektywą pedagoga Lwa Wygotskiego i jego pojęciem *Strefy Najbliższego Rozwoju*, perspektywą będącą obecnie źródłem inspiracji wielu szwedzkich pedagogów.

Źródła:

- <http://www.skolverket.se/statistik>
- <http://www.migrationsinfo.se/migration/sverige/>

VI. Aktywizacja zawodowa – doradztwo zawodowe dla powracających.

Anna Maria Kowalska i Aleksandra Mościcka

Jednym z powodów powrotu do Polski jest otrzymanie nowej pracy w Polsce, która jest na tyle atrakcyjna, że staje się główną przyczyną reemigracji. Osoby, które wracają do Polski z tego powodu mogą wykorzystać swój zagraniczny potencjał w kraju, są poszukiwane przez pracodawców, a ich kwalifikacje są unikalne oraz doceniane na rynku pracy.

Częściej jednak poszukiwanie pracy w Polsce związane jest z powrotem do kraju z innych pobudek: tęsknoty za rodziną, chęcią bycia u siebie, opieką nad starzejącymi się rodzicami czy kształceniem dzieci w polskim systemie edukacji. W takim przypadku Polacy wiedzą, że chcą wrócić i wtedy dopiero zastanawiają się, czym w Polsce będą się zajmować i z jakiej pracy będą mogli się utrzymać.

a. Wykorzystanie potencjału zawodowego po powrocie z zagranicy.

Na podstawie konsultacji w ramach projektu „(Z)Powrotem w Polsce” i własnych doświadczeniach, proponujemy listę dobrych praktyk dotyczących skutecznego poszukiwania pracy po powrocie do Polski:

- stworzyć plan powrotu i listę spraw do załatwienia przed i po powrocie, pamiętając, że i tak nie wszystko może pójść zgodnie z planem;
- zgromadzić dokumenty potwierdzające ścieżkę kariery: świadectwa pracy, referencje i inne (np. P60);
- prześledzić listę kontaktów ze znajomymi sprzed wyjazdu za granicę i przypomnieć sobie dawne miejsca zatrudnienia i kogo znamy, kto mógłby nam podpowiedzieć, gdzie składać swoje cv, odświeżyć kontakty jeszcze przed powrotem z osobami z branży, w której pracujemy lub pracowaliśmy;
- postarać się o nową pracę w Polsce mieszkając jeszcze za granicą, znać oferty pracy śledząc portale temu poświęcone (np. pracuj.pl, praca.pl) i zapoznać się z organizacjami oferującymi wsparcie w poszukiwaniu pracy;
- znaleźć „pomysł na siebie”, zastanowić się co moglibyśmy w Polsce wykorzystać z naszego zagranicznego doświadczenia;
- potraktować wyjazd jako istotny punkt w CV – wyeksponować wartość każdej pracy za granicą

- pokazując, czego nas nauczyła – np. pracy w środowisku wielokulturowym, radzenia sobie ze stresem;
- przeanalizować swoje mocne i słabe strony, pomyśleć jak dokształcić się (np. na kursach, szkoleniach, studiach), czy jest coś, co zmieniło się w znanej nam dziedzinie, jakie kwalifikacje, umiejętności są obecnie wymagane na interesujących nas stanowiskach pracy, jak można wykorzystać zagraniczne doświadczenie w Polsce;
 - dać sobie czas po powrocie na znalezienie pracy i adaptację, przyjmując założenie, że przeciętnie każdy rok spędzony za granicą, to prawdopodobnie pół roku adaptacji do swojego kraju.

Oprócz dobrych praktyk ważne jest pokazywanie planującym powrót konkretnych przykładów osób, które po powrocie z zagranicy odnalazły się w satysfakcjonującej pracy.

b. Wsparcie zawodowe powracających w projekcie „(Z)Powrotem w Polsce”

W ramach projektu „(Z) Powrotem w Polsce odbyły się **warsztaty z obszaru doradztwa zawodowego**. Celem warsztatów było przekazanie wiedzy, aby uczestnicy:

- lepiej orientowali się, jak po powrocie wykorzystać doświadczenie przywiezione z zagranicy,
- lepiej orientowali się, w jakim momencie rozwoju zawodowego się znajdują,
- potrafili określić swoje mocne strony, zasoby i umiejętności,
- mieli zidentyfikowane wartości, których zaspokojenie prowadzi do satysfakcji zawodowej,
- znali najskuteczniejsze metody poszukiwania pracy.

Poniżej przedstawiamy opinie uczestników warsztatów z doradztwa zawodowego:

Bardzo dziękuję za możliwość udziału w warsztatach – znacząco podniosły mnie na duchu. Po powrocie do kraju czułam się z miesiąca na miesiąc coraz gorzej. Na szczęście, gdy porozmawiałam z ludźmi, którzy przeszli przez to samo i zapewnili mnie, że po roku poczuję się lepiej, zyskałam nadzieję. (...) Bardzo dużo dały mi ćwiczenia z hierarchii wartości oraz uświadomienie sobie, że mam rozległą sieć kontaktów (...). Choć uderzyło mnie, że ta sieć składa się w połowie z ludzi, którzy mieszkają za granicą.

oraz

Niewątpliwie warsztaty mają pierwszorzędny walor dzięki temu, że Wy jako prowadzący same kiedyś wracaliście z zagranicy i musieliście się odnaleźć zawodowo, (...) jest maksimum wycucia tematu. Przyszedłem na warsztat z myślą, że napotkam w jego trakcie na informacje, aby jak najefektywniej wykorzystywać bogate i często różnorodne doświadczenie przywiezione z zagranicy do kraju (...). Często odnoszę wrażenie, że rodacy powracający do kraju czują lekki ostracyzm w nowych środowiskach pracy właśnie dlatego, że są bogatsi w różne doświadczenia i stanowią potencjalne zagrożenie dla reszty środowiska w nowej pracy.

W ramach warsztatów z doradztwa zawodowego w projekcie „(Z)Powrotem w Polsce” pokazujemy, jak sobie poradziły i co zrobiły osoby powracające oraz jak można działać w Polsce, co staje się inspiracją dla tych, którzy powrót z zagranicy rozważają. Powrót do Polski odbywa się często po wielu latach emigracji i może okazać się, że dotychczasowa umiejętność przygotowywania dokumentów aplikacyjnych dawnym sposobem i wysyłanie ich na ogłoszenia nie jest już tak skuteczna jak było to 5-10 lat temu, bo wiele się zmieniło na rynku pracy. Trzeba nauczyć się na nowo szukać pracy i dać sobie na to czas.

c. Zwiększanie potencjału zawodowego – z doświadczeń Grupy Powroty.

Część osób powracających i zgłaszających się do Grupy Powroty, planuje założenie **własnej**

działalności gospodarczej. Spotykając się z Polakami planującymi reemigrację możemy podać przykłady trafionych działalności, kiedy unikalna wiedza przywieziona z zagranicy stała się podstawą rozwoju własnej działalności. Dobrze jest taki pomysł mieć jeszcze przed powrotem. Poniżej podajemy jedynie kilka przykładów działalności na własny rachunek po powrocie.

Do tej grupy można zaliczyć **fotografów**, którzy wykorzystują wiedzę zdobytą w czasie kursów w USA i Wielkiej Brytanii do budowania swojego wizerunku w Polsce, już za granicą rozwijając swoje portfolio. W takiej „branży” ważne jest zauważenie niszy w jakiej będziemy się poruszać i czego zdjęcia będą dotyczyć. Podobnie rzecz ma się z **obszarem gastronomicznym** i rozwojem działalności w tym zakresie, gdzie wyjątkowa wiedza i regionalne receptury z określonego kraju mogą być podstawą do działalności kończącej się sukcesem.

Dobrym przykładem na wykorzystanie doświadczenia emigracyjnego jest praca **asystenta kulturowego**, który wspiera dzieci ze znanej sobie kultury w polskiej szkole. Takim przykładem jest również stworzenie **gabinetu dentystycznego** na wzór brytyjski po dłuższej praktyce stomatologicznej w tym kraju, z wykorzystaniem wiedzy, nowinek technologicznych i podejścia do pacjentów. **Nauczanie języków** z kraju emigracji jest również stosowanym pomysłem, a nawet pójście krok dalej i założenie szkoły językowej. Czasem unikalna znajomość jakiegoś języka (chiński, norweski) może być atutem na polskim rynku pracy.

Jest na pewno wiele pomysłów, rozwiązań, urządzeń, których w Polsce nie ma, a może być na nie popyt i dlatego warto pomyśleć, jak je można wprowadzić w życie. Można również rozważyć kontynuację zatrudnienia za granicą i zdalną pracę z Polski. Warto o takim rozwiązaniu porozmawiać ze swoim zagranicznym pracodawcą przed wyjazdem.

Osoby, które nie planują jednak prowadzenia działalności gospodarczej mogą poszukiwać **firm z danego kraju**, które mają swoje siedziby w Polsce i rozważyć zatrudnienie w nich. Można również znaleźć **lukę na polskim rynku** i być kimś, kto rozwija nowy **dział lub rodzaj działalności, markę lub nowy produkt**, który świetnie sprawdzał się w innym kraju i jest szansa, że odniesie sukces również w Polsce. Znany jest nam przykład szeregowego pracownika działu firmy za granicą, którego wiedza i doświadczenie umożliwiły mu zostanie **szefem podobnego, nowo powstałego działu** tej firmy w Polsce.

Jednym z działań w naszym projekcie jest **wspieranie osób powracających w określeniu kontynuacji swojej drogi zawodowej** po powrocie do Polski. Zdarza się, że pobyt za granicą otwiera nowe obszary naszych zainteresowań zawodowych. Będąc poza krajem wykonuje się inną pracę, czasem odbiegającą od tego, co robiliśmy do tej pory i po powrocie chcielibyśmy zmienić dotychczasową ścieżkę zawodową. Bywa tak, że pierwszy wybór pracy i studiów jest przypadkowy, również zmieniamy się w ciągu życia, co innego zaczyna nas interesować. Pobyt za granicą wzbogaca, mamy teraz **więcej do zaoferowania**, chcemy wykorzystać swój potencjał, międzynarodowe kontakty, szersze spojrzenie na rzeczywistość i dążymy do zmiany.

Z drugiej strony, jest też grupa kobiet, która powraca do Polski po wielu latach pobytu za granicą (więcej niż 10 lat), podczas którego zajmowały się dziećmi i domem, a po powrocie decydują się na powrót do pracy. Projekt „(Z)Powrotem w Polsce” wspomaga również takie osoby

poprzez doradztwo zawodowe **dla osób powracających na rynek pracy po dłuższej przerwie.**

Spotkaliśmy się z opinią na rynku, że osoby pracujące za granicą mają większe, a nawet wygórowane oczekiwania finansowe. Z naszych obserwacji wynika, że zazwyczaj, po zagłębieniu się w realia polskich kosztów życia, takie osoby urealniamy swoje oczekiwania. Pracodawcom rekomendujemy zapraszanie takich osób na rozmowy kwalifikacyjne, zakładając przy tym, iż posiadają one poszukiwane kompetencje i podejmować dalsze negocjacje.

d. Korzyści dla pracownika i pracodawcy – efekt powrotu do Polski.

Warto pamiętać, że zatrudnienie osoby z doświadczeniem z pracy za granicą to liczne korzyści dla pracodawcy, m. in.:

- nowe, kreatywne pomysły,
- kontakty międzynarodowe,
- wysokie standardy pracy i jakość pracy,
- otwartość na ludzi i nowe rozwiązania,
- asertywność/przedsiębiorczość, która może być efektem doświadczenia porady sobie w obcym kraju,
- inne spojrzenie na pracę,
- innowacyjne metody rozwiązywania problemów i konfliktów,
- zrozumienie różnic międzykulturowych,
- obycie/ wiedza, jak się prezentować na spotkaniach w klientem zagranicznym.

Zakończenie

Niezależnie od prognoz powrotów Polaków do Polski, czy będzie ich dużo, czy mało, należy tworzyć system wspierający adaptację po powrocie. Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja wypełnia luki w tym systemie. Wierzymy, że dalszy rozwój tego systemu przyczyni się do lepszych warunków życia Polek i Polaków w rodzinnym kraju.

Zapraszamy do kontaktu:

Fundacja Sto Pocięch, Grupa Powroty

adres: 00-227 Warszawa, ul. Freta 20/24a

e-mail: powroty@stopocięch.pl

strona WWW: www.stopocięch.pl (zakładka „Dla dorosłych”)

FB: www.facebook.com/powrotyWarszawa

